

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИНШО ВА БАЁН ЁЗИШГА ТАЙЁРЛАШ

Нодира Назаркуловна Эшманова
ТВЧДПИ ўқитувчиси

Дилнура Ашурова
Бошланғич таълим факультети 2-босқич талабаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчилари иншо ва баён ёзишга тайёрлаш мақсадида ўқиш ва она тили дарсларида ўқувчиларни қайта ҳикоялашга ўргатишб она тили дарсларида эса сўзларнинг тўғри талаффузи ва имлоси устида ишлаш орқали гап тузишга ўргатиш машқлари хусусида сўз юритилади.

Калит сўзлар: бадий матн, танлаб қайта ҳикоялаш, сўз маъноси, сўз бирикма ва гап, гапларнинг мантиқий боғланиши, иншо, баён, ижодий баён.

ABSTRACT

This article discusses reading and storytelling exercises in elementary school to prepare students for essay and essay writing, and in native language classes to teach students to compose sentences by working on the correct pronunciation and spelling of words.

Keywords: literary text, selective retelling, word meaning, phrase and sentence, logical connection of sentences, essay, narrative, creative narrative.

КИРИШ

Бошланғия синф она тили дастурининг мазмун ва моҳияти 4-синф битирувчиларининг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш, саводли оғзаки ва ёзма нутқ кўникмаларини шакллантириш, мулоқот маданиятини шакллантириш ташкил этади.

Буни амалга оширишда иншо ва баён ёзишга ўргатиш она тили ва ўқиш таълими олдида турган вазифалар саналади. Чунки бизнинг ёндашувимизга кўра, юқорида асослаб берилганидек, иншо ва баён 7-11 ёшли ўқувчиларнинг ҳиссиёт, ақлий қобилият, иустақил фикрлаш, матнни тушуниш, хотира, таҳлил, ёзма нутқ ва баҳолаш кўникмаларини шакллантиришда муҳим воситалардан

ҳисобланади. Бундай кўникмаларга эга бошланғич синф ўқувчиларининг қизиқиш ва қобилиятини аниқлаш, уларни ихтисослашган синфларда ўқитиш учун саралаш ҳамда фанлар бўйича йўналтириш ишлари осон кечади. Шу маънода йиллар давомида ўзбек педагогикаси тажрибасида Иншо ва Баён ёзишнинг *оптимал методлари* шакллантирилган бўлиб, бу ўринда уларнинг энг муҳимлари таҳлилига этиборингизни тортаман.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Оптимал сўзи лотинча бўлиб, “қулай”, “мақбул” маъноларни англатади, атама сифатида “мувофиқлаштирилган, энг қулай ва кутилган самара берувчи таълим-тарбия жараёнини” билдиради. Метод сўзи ҳам лотинча бўлиб, “билим йўли”, “усули” ва “услубли” маъноларини англатади, атама сифатида “таълим – тарбия жараёнида амалий ва назарий билимларни эгаллаш йўл-йўриқлари” маъносини билдиради. Шу жиҳатдан иншо ва баён ёзишнинг оптимал методлари деганда қулай ва мақбул услубларни назарда тутамиз.

Ўзбек педагогикаси тажрибасида Иншо ва Баён ёзишнинг қуйидаги бир неча оптимал методлари мавжуд:

1. *Равон ёзиш методи.* Бу методга кўра, бошланғич синф ўқувчилари муайян матн асосида Иншо ёки бирор мавзу бўйича баён ёзишга кўниктириши керак. Бунинг учун ўқувчилар қуйидагиларга ўргатилади:

- сўзлар маъносини тушуниш ва уларни тўғри ёзиш;
- сўзларни тўғри боғлаш ва қўшимчаларни тўғри қўйиш;
- фикрни матнни баён қилиш ва қисқа гаплар тузиш;
- имкон қадар образли ва қиёсий ёзишга кўниктириш;
- ҳарфларни тўғри ифодалаш (“х” ва “ҳ” ҳарфларни фарқлаш каби).

Бошланғич синф ўқувчилари ўқитувчи ёрдамида бу кўникмаларни ўзлаштириши тақозо этилади. Шу ҳолда ўқувчилар равон ва чиройли ёзиш методини кутилган даражада ўзлаштирамайди.

Ҳозирги кунда Интернет технологияларининг ривожланганлиги ва улардан 7-11 ёшли ўқувчиларнинг ҳам кенг фойдаланилётганлиги равон ёзиш методини ўзлаштиришда баъзан мураккаблигини юзага келтирмоқда. Чунки Интернет саҳифаларда кўп сўзлар нотўғри ёзилмоқда, шевада ёзиш ҳоллари учрайди ва имло қоидаларига қилинмайди. Ўқувчилар эса уларни ёзишни шундайлигича ўзлаштирамоқда.

2. *Фикрни мантиқда ифодалаш методи.* Мазкур методга биноан бошланғич синф ёзган иншо ва баён ёзма

ишларини ўз фикрларини мантиқли ифодалаш керак. Бунда ўқувчиларга қуйидагилар ўргатилади:

- матнни ёки баённи ҳис қилиши;
- фикрни қисқа сўзларда ифодалай олиши;
- ёзиш кўникмасини эгаллаши;
- мустақил фикрлашга ҳаракат қилиши;
- етарли даражада сўз бойлигига эга бўлиши;
- ёзишга қизиқиш билан ёндашиши;

Бу кўникмалар ўқитувчи ёрдамида дарсдан дарсга қараб ўзлаштириб борилади. Шундай ҳолатлар учрайдики, баъзи ўқувчилар кўп ўқийди ва етарли даражада сўз бойлигига эга бўлади, лекин фикрини ёзма равишта мантиқни ифодалашга қийналишади. Бундай ҳолларда ўқувчиларнинг имкон қадар ҳар бир ўқувчи билан индивидуал ишлаш тақозо этилади.

3. *Ҳикоялаш методи.* Бу методга асосан бошланғич синф ўқувчилари Иншо ва Баён ёзишда тавсия этилган планни ёки мавзунини ёзма ҳикоя қилиб бериши керак. Шу сабабли бу масалаларда ўқувчилар қуйидагиларга эга бўлиши тақоза этилади:

- матнни ёки мавзунини чуқур тасаввур қилиш;
- фикрни режали баён қила олиш;
- матн ёки мавзунинг асосий жиҳатларини ёритиш;
- деталлар ва тиниш белгиларини қўллаш олиш;
- қизиқарли ёзиш;

Мазкур кўникмалар ўқитувчи танловидан ўтказилади. Бошланғич синф ўқувчиларини иншо ва баён ёзиш воситасида ҳикоя қила олишга ўргатиш муҳим ютуқдир. Чунки унда ўқувчининг ўзлаштирган билими, кўникмаси ва малакаси намаён бўлади. Уларнинг ижодкорлик туйғуси айнан ёзма ҳикоя қила олиш воситасида ривожланиб боради.

4. *Ижодий ёзиш методи.* Мазкур методга кўра, бошланғич синф ўқувчилари иншо ва баённи ижодий ёзиши керак. Бунинг учун бошланғич синф ўқувчилари қуйидагиларга кўниктирилиши керак:

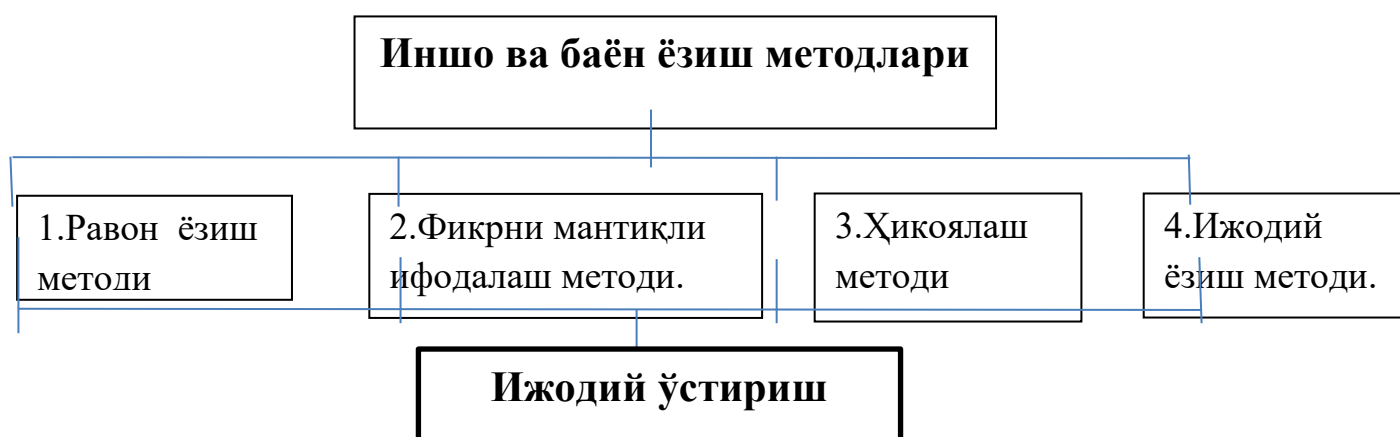
- матн ёки мавзуга мустақил ёндашиш;
- матн ёки мавзунини ижодий ёритиш;
- ёзма нутқни қизиқарли ифодалаш;
- ўзгани қизиқтириш;
- мустақил фикрлаш;

Бу кўникмалар ўқитувчи томонидан ўқувчиларга ўргатилади. Мазкур кўникмалар бошланғич синф ўқувчилар

томонидан ўзлаштирилиши шарт. Акс ҳолда, ўқувчиларда ижодий ижодий ёзиш методи ва ёзма нутқ кутилган даражада шаклланмайди.

Зеро, иншо ва баён ёзишнинг бу оптимал методлари 7-11 ёшли ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши тақоза этилади. Чунки мазкур методлар бошланғич таълимни Учинчи Ренессанс даврида мақсадли ривожлантириш, бошланғич синф ўқувчиларини билим олиш, фикрлаш, ижодкорлик, ҳис-ҳаяжон, ақлий қобилият ва ёзма нутқ каби кўникмаларни кутилган даражада шакллантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Мазкур оптимал методлар қуйидагича идрок этилади:

Бошланғич синфларда иншо ва баён ёзишнинг оптимал методлари.

Мазкур оптимал методлар асосида бошланғич синф ўқувчилари иншо ва баён ёзишга кўниктирилиши керак. Бунинг учун *жаҳон педагогикасида* ўзига хос тавсиялар тақдим этилади. Унга кўра, 7-11 ёшли ўқувчиларнинг жисмоний имкониятлари ҳисобга олиши, ўзига хос таълимий муҳит яратилиши ва улар билан индивидуал шуғулланиш керак. Бу ёндашувлар таҳлилга эътиборингизни тортамин.

1. Жисмоний имкониятлар масаласи. Бошланғич синф ўқувчилари 7-11 ёшда аввало жисмоний ривожланиш билан ҳарактерланади. Шу сабабли рус педагог олими Н.К.Крупская XX асрнинг 20-йилларидаёқ деганки: “Педагог дастлаб биринчи шарт бўлган нарса чунки, инсоннинг физиологик ва анатомик тизимини ҳам ривожланишидир. Бунингсиз педагог боласи организмни тўғри ривожлантира олмайди”. Шу сабабли XX асрда педагоглар, психологлар ва тиббиётчилар бошланғич синф ўқувчиларнинг қуйидаги жисмоний ривожланиш кўрсаткичларини ишлаб чиқишган ва тавсия этишган:

1-

жадвал

Ўғил болалар		
ёши	Бўйнинг узунлиги (см)	Тана оғирлиги (кг)
7 ёш	117,3-127,3	20,4 -28,8
8 ёш	121,5 – 131,1	22,2-30,4
9 ёш	126,2 -136,2	24,9 -33,4
10 ёш	130,9 -141,5	26,7 -37,6
11 ёш	133,9 -145,4	28,8 -38,7
Қиз болалар		
7 ёш	115,9 -126,9	20,3 -28,0
8 ёш	120,3 -131,7	21,3 -29,8
9 ёш	124,8 -136,5	24,2 -34,1
10 ёш	130,0 -142,9	26,0 -38,7
11 ёш	134,2 -146,1	29,1 – 39,2

Бу илмий методик тавсия ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, ундан Иншо ва баён ёздириш ичида фойдаланиш керак бўлади. Чунки Иншо ва Баён ёзиш аввало бошланғич синф ўқувчисига жисмоний топшириқ беради. Шу сабабли Иншо ва Баён учун матн танлаш, сўзлар кўламини ҳамда вақт ҳажмини белгилашда мазкур тавсияга асосланиш тақазо этилади. Чунки боланинг мияси айнан унинг жисмоний ривожланишига боғлиқ ҳолда ишлайди ва ахборотни қабул қилади.

2. Таълим муҳити масаласи. Ҳозирги замон бошланғич таълим муҳити илмий, педагогик, психологик ва физиологик кадрлар асосида ташкил этилмоқда. Айни пайтда, Иншо ва Баён ёзиш ўқитиш воситасини қўллашда эркинлик, қулайлик ва қизиқарлик тамойилларга асосланган таълим муҳитини яратиш тақазо этилади. Унга кўра, бола Иншо ва Баён учун танланган матн ёки мавзунини эркин ўзлаштириш, яна ўзи истагандек қулай шароитда ёзиш ва ёзма ишга қизиқиш билан ёндашиши керак

Халқаро педагогик тажриба, 1-2-синфларда машғулотларни ўйин каби воситаларга асосан ташкил этишни, аста секин 3-4- синфларда ўйин кабиларни камайтириб боришни тавсия этади. Шу жиҳатдан 2-4- синфларда Иншо ва Баён ёздириш кичик синфлар кесимида ҳал қилиш тавсия этилади. Бунинг маъноси шуки, ҳар синф босқичида таълим муҳити бошланғич синф ўқувчиларнинг жисмоний, руҳий ва ақлий имкониятларига асос равишда ташкил этилиши керак. Мисол учун, халқаро педагогик тажрибада боланинг бўй узунлигига қараб стол ва стулга оид қуйидаги тавсиялар берилган.

2-

жадвал

Боланинг бўй узунлиги (см)	Столнинг баландлиги (см)	Стулнинг баланлиги (см)	Стулнинг чуқурлиги (см)
110-119	52	32	27
120-129	57	35	29
130-139	62	38	29
140-149	67	41	34

Бизнинг фикримизга, Иншо ва Баён ёзиш учун таълим муҳитни ташкил қилишда ушбу халқаро педагогик тавсияга амал қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Индивидуал шуғулланиш масаласи. “Индивидуал шуғулланиш”- бу ўқитувчининг ўқувчига яқка тартибда педагогик таъсирини амалга оширувчи ўқув машғулоти шакллари билан биридир. Иншо ва Баён ёзма ишни амалга оширишда имкон қадар ҳар бир ўқувчи билан индивидуал шуғулланиш муҳим масаладир. Чунки баъзи ўқувчилар тавсия этилган матн ёки мавзунини мазмунан тез тушуна олмайди, айримлари фикрини ўзи истаганидек ифода қила олмайди ёки кўпчилиги эркин ёзишга киришишга қийналади. Шу сабабли ўқитувчининг ҳар бир ўқувчини иншо ва баён ёзишга индивидуал тайёрлаш тақозо этилади. Бунинг учун у қуйидагиларга амал қилиши тавсия қилинади:

- ҳар бир ўқувчининг иншо ёки баён ёзишда қийналаётган муаммони аниқлаб олиш;
- ўқувчининг қизиқишини ўстириш;
- ўқувчининг характерини билиш;
- ўқувчининг индивидуал қобилиятини ривожлантириш.

Буларнинг барчаси ҳар бир ўқувчига индивидуал характерда бўлади. Шу сабабли ўқитувчи имкон қадар ҳар бир бошланғич синф ўқувчиси билан Иншо ва Баён ёзиш кўникмасини шакллантиришда индивидуал шуғуллантиришни тақозо этилади.

ХУЛОСА

Зеро, бошланғич синф ўқувчиларига Иншо ва Баён ёзишнинг оптимал методларини қўллаш замонавийлик, қулайлик ва самарадорлик талаблари илк режасида туради. Шу сабабли ўқувчиларнинг жисмоний имкониятлари таълимий муҳит ва индивидуал шуғулланиш масалалари бунда муҳим ўрин тутди. Бу ҳол ўқитувчи зиммасига кенг қўламли вазифани юклайди, албатта. Унга эришиш учун ўзбек ва халқаро педагогик тажрибаларга уйғун таяниш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бунинг учун олий педагогик таълим муассасаларида бўлажак бошланғич синф ўқувчилари инновацион ёндашувлар, воситалар ва технологиялар билан қуроллантириш муҳим аҳамиятга эга.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўқитувчи ва мураббийлар кунини муносабати билан сўзлаган мурожаат нутқи. // <http://www.ZiyoNet.uz>. 2020 йил 1 октябрь
2. Педагогик атамалар луғати. Тузувчилар Р. Джураев, Р.Сафарова ва бошқалар.- Т: “Фан”.2008. 90-бет.
3. Она тили ўқитиш методикаси. Қосимова К ва бошқалар.-Т: “Nosir”.2009. Худайберганаева М. Баёнлар тўпламидан.-Т: “Ўқитувчи”. 1996
4. Бордовская Н.,Реан А. Педагогика. – СПб., 2001

